

Monika Czyżewska

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie
ORCID: 0000-0003-4921-730X

Szkoła dbająca o dobrostan dzieci – ofiar i świadków przemocy domowej

A school that cares for the well-being of children – victims and witnesses of domestic violence

Streszczenie

Dobrostan i dobro dziecka to terminy pojawiające się w kontekście roli szkoły w zapobieganiu rodzicielskiemu krzywdzeniu dzieci, które dotyczy co najmniej 1/3 populacji dzieci w Polsce. W tekście omówiono przemiany kultury prawnej w obszarze udzielania pomocy dzieciom – ofiarom przemocy oraz angażowanie się szkoły w zespoły interdyscyplinarne. W części empirycznej przedstawiono wyniki dwukrotnych badań jakościowych, w których posłużono się metodą studium przypadku, przeprowadzonych w 6 szkołach podstawowych (Warszawa – Praga Południe), gdzie w latach 90. XX w. powstały oddolnie prekursorskie zespoły interdyscyplinarne działające na rzecz dzieci – ofiar przemocy. Wyniki badań ukazują mocne i słabe strony wprowadzonego na poziomie krajowym obowiązku zakładania takich zespołów i ich skuteczność w procesie zapobiegania krzywdzeniu dzieci z perspektywy dyrektorów i specjalistów szkolnych.

Słowa kluczowe: dobrostan dziecka, krzywdzenie dziecka, przemoc domowa, zespoły interdyscyplinarne, społeczność lokalna

Abstract

Child well-being is a term that appears in the context of the school's role in preventing parental child abuse, which affects at least 1/3 of the child population in Poland. The text discusses changes in legal regulations regarding prevention of child abuse and the school's involvement in interdisciplinary teams. The empirical part presents the results of two qualitative studies using the case study method, conducted in 6 primary schools in the Warsaw – Praga Południe district, where in the 1990s, pioneering interdisciplinary teams working for children victims of violence were established as a local grassroots activity. The research results show strengths and weaknesses of the nationally introduced obligation to establish such teams and their effectiveness in the process of preventing child abuse from the perspective of school principals, counselors and psychologists.

Keywords: child well-being, child abuse, domestic violence, interdisciplinary teams, local community

Wstęp – ustalenia terminologiczne i skala problemu

W dyskusji nad problematyką krzywdzenia dzieci, która obejmuje zagadnienie praw dziecka i jego podmiotowości, pojawiają się dwa pokrewne wyrażenia: „dobro dziecka” i „dobrostan dziecka”. Pozornie odmienne, są awersem i rewersem

tego samego pojęcia¹. „Dobro dziecka” to termin prawny, obejmujący przepisy dotyczące ochrony praw dziecka, „dobrostan” zaś jest kategorią psychologiczną, pedagogiczną, socjologiczną. „Dobro dziecka” wykorzystywane jest jako kryterium przy podejmowaniu decyzji w sprawach sądowych dotyczących dzieci, np. przy okazji konfliktu interesów między dzieckiem a dorosłymi, zwłaszcza jego opiekunami. Art. 17 *Konwencji o prawach dziecka* podkreśla, że mówiąc o dobru dziecka, mamy na względzie „wymiar społeczny, duchowy i moralny oraz jego zdrowie fizyczne i psychiczne”.

Dobrostan zaś to pojęcie eksplorowane przede wszystkim w psychologii i psychiatrii², gdzie najczęściej używa się doprecyzowania „dobrostan psychiczny”. W literaturze ten ostatni definiuje się jako „efekt poznawczej i emocjonalnej oceny własnego życia, na którą składają się wysoki poziom spełnienia i satysfakcji życiowej”³. Literatura pedagogiczna wymienia trzy wewnętrznie zależne od siebie wymiary dziecięcego dobrostanu psychicznego: fizyczny, społeczno-emocjonalny i poznawczy. Uzupełniając się komplementarnie, umożliwiają optymalny rozwój dziecka, które poprzez podnoszenie swoich kompetencji w tych obszarach może osiągnąć dobrostan. Analogicznie, jeśli któryś z wymiarów jest zaburzony, np. w wyniku przemocy fizycznej, psychicznej, wykorzystania seksualnego czy zaniedbania, dobrostan dziecka wówczas będzie zagrożony⁴. Na etapie szkoły poczucie dobrostanu wzmacniane jest poprzez aktywność dziecka ukierunkowaną na przynoszące satysfakcję doświadczenie wchodzenia nie tylko w rolę ucznia/uczennicy, ale też kolegi/koleżanki, co silnie koreluje z kształtującą się na tym etapie rozwojowym samoocena⁵.

¹ O zbieżności czy wręcz tożsamości obu pojęć – dobra i dobrostanu dziecka świadczy tekst i tłumaczenie *Konwencji o prawach dziecka* (Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526), który w preambule w języku oryginalnym posługuje się terminem „well-being” (co tłumaczy się jako „dobrostan”), a w języku polskim w analogicznym miejscu występuje „dobro”, podobnie jest w artykule 3.2, 9.4, 17 oraz 40.3(b).

² Jeden z pierwszych tekstów naukowych posługujący się tym terminem to H.C. Miller, *The physical basis of emotional disorder*, „Proceedings of the Royal Society of Medicine” 1924, nr 17, s. 27–35, <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/003591572401702003> (dostęp: 15.12.2023) – artykuł amerykańskiego psychiatry o przypadkach zaburzeń emocjonalnych i proponowanej przez psychiatrię drodze ku dobrostanowi. Wiek później liczne badania tego zagadnienia podejmują przedstawiciele nauk społecznych i medycznych, m.in.: J. Bluteau, S. Aubenas, F. Dufour, *Influence of Flexible Classroom Seating on the Wellbeing and Mental Health of Upper Elementary School Students: A Gender Analysis*, „Frontiers in psychology” 2022, nr 13, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.821227>; H. Liang, Z. Wang, W. Wu, *The Effect of Shadow Education on Hong Kong Student Wellbeing: Evidence From PISA 2018*, „Frontiers in psychology” 2022, nr 13, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.860179>.

³ Z. Niśkiewicz, *Dobrostan psychiczny i jego rola w życiu człowieka*, „Studia Krytyczne” 2016, nr 3, s. 140.

⁴ M. Kierzkowska, K. Skarbek, *Dobrobyt materialny rodziny a marzenia dzieci w kontekście dobrostanu psychicznego*, „Kultura i Wychowanie” 2019, nr 1(15), s. 112–113.

⁵ M. Farnicka, H. Liberska, *Uwarunkowania poczucia dobrostanu psychicznego u dzieci w środowisku szkolnym*, „Problemy Wczesnej Edukacji” 2015, nr 4(31), s. 78.

Najnowsze polskie badania na ogólnopolskiej reprezentatywnej próbie warstwowo-losowej dzieci i młodzieży w wieku 11–17 lat (N = 2026) wskazują, że w badanej grupie 32% doświadczyło przemocy ze strony bliskiego dorosłego kiedykolwiek w swoim życiu (a 20% w minionym roku). Poszczególne formy krzywdzenia przyjmowały następujące wartości: przemocy fizycznej w całym życiu doświadczyło 24%, a w ostatnim roku 10%, przemocy psychicznej odpowiednio 22% i 16%. Co najmniej raz w życiu ofiarami zaniedbania emocjonalnego poczuło się 23% badanych, zaś 8% – zaniedbania fizycznego, parentyfikacji (przejmowania zadań rodzicielskich, nazywanego też odwróceniem ról w rodzinie) – 20% badanych, a wiktylizacji w postaci bycia świadkiem przemocy w domu doświadczyło 14% (i 4% w minionym roku)⁶. Wśród osób figurujących w statystykach procedury „Niebieskiej karty” jako osoby pokrzywdzone lub/i świadkowie w 2022 r. małoletni (0–17 lat) stanowili 15,3%⁷.

Zadania szkoły chroniącej dobrostan dzieci

Zadania szkoły wobec przypadków zagrożenia dobrostanu dziecka mają określoną specyfikę w zależności od poziomu działania (profilaktyka czy interwencja). Na poziomie zapobiegania krzywdzeniu zadaniem szkoły jest edukacja uczniów, rodziców i pracowników szkoły, a poprzez to kształtowanie proaktywnych postaw i umiejętności psychospołecznych, a także dbałość o odpowiednią atmosferę sprzyjającą budowaniu relacji i zaufania, przestrzeganie jasno sformułowanych zasad, m.in. dotyczących pomagania ofiarom przemocy.

Kolejny poziom – wczesnej identyfikacji czynników ryzyka koncentruje się przede wszystkim na czujności i wychwytywaniu przez pracowników szkoły (przy wsparciu zespołu psychologiczno-pedagogicznego) przejawów zachowań i cech u dzieci mogących świadczyć o trudnościach przeżywanych przez ich rodziny. Na tym poziomie nauczyciel musi potrafić gromadzić informacje, czasem pojawiające się w dużej odległości czasowej i pozornie bez związku, by następnie skojarzyć je i ujrzeć w nich spójną całość. Pedagog czy psycholog szkolny to osoby jeszcze lepiej przygotowane do takich zadań: zgodnie z nałożonymi na nich zadaniami powinni rozróżniać sytuacje wymagające natychmiastowego działania od mniej poważnych, znać podłoże teoretyczne problematyki krzywdzenia i przeciwdziałania mu, w tym mieć wiedzę o drogach instytucjonalnej pomocy, odpowiednio stosować wiedzę prawną i znajomość procedur obowiązujących w szkole, przede wszystkim jednak powinni pełnić funkcje osób, którym nie tylko ufają dzieci, ale również nauczyciel

⁶ K. Makaruk, K. Drabarek, A. Popyk, S. Wójcik, *Diagnoza przemocy wobec dzieci w Polsce 2023*, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Warszawa 2023, s. 30–39.

⁷ Na podstawie: Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, *Sprawozdanie z realizacji „Krajowego programu przeciwdziałania przemocy w rodzinie w roku 2022”*, Warszawa 2023, s. 36.

może w każdej chwili, z pełnym zaufaniem, bez strachu o negatywną ocenę, zwrócić się o pomoc czy to przy diagnozie wstępnej, czy przy dalszych formalnych etapach reagowania. Ten poziom to również zadanie gromadzenia informacji o sytuacjach kryzysowych w domach uczniów (narodziny, śmierć w rodzinie, utrata pracy przez rodzica, nagle wypadki czy chroniczne choroby) i udzielania adekwatnego wsparcia, które można nazwać „krótkoterminową interwencją kryzysową”, w tym informowania rodzin uczniów o dostępnej lokalnie ofercie wsparcia.

Poziom ostatni to praca z dziećmi z rodzin problemowych (codzienne monitorowanie ich funkcjonowania społecznego, wspieranie w funkcjonowaniu w roli ucznia) oraz uruchamianie procedur, takich jak „Niebieska karta” i uczestniczenie w nich (jako członkowie grupy roboczej związanej dla konkretnej rodziny dotkniętej problemem przemocy) lub powiadamianie policji/prokuratury o podejrzeniu popełnienia przestępstwa albo sądu o konieczności wglądu w sytuację dziecka⁸.

Ochrona dziecka przed krzywdzeniem we wspólnych działaniach służb na poziomie lokalnym

Ochrona dziecka w sytuacji, gdy zagrożeniem jest najbliższa osoba (członek rodziny), to zgodnie z prawem⁹ zadanie dla tej instytucji czy osoby, która jest najbliższej dziecka, najczęściej szkoły. Pracownicy oświaty mają tu do odegrania rolę nie tylko interwenta, gdy coś złego się dzieje, ale też baczego obserwatora, który wychwytuje sygnały o potencjalnym zagrożeniu dziecka krzywdzeniem i profilaktyka, który trafia z treściami edukacyjnymi do rodziców dzieci, ich sąsiadów i – szerzej – społeczności lokalnej, zanim sytuacja dziecka ulegnie pogorszeniu.

Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy domowej (do czerwca 2023 r. zatytułowana była jako Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, dalej więc będzie nazywana: uppr, gdyż badania prezentowane w tej pracy prowadzone były przed rokiem 2023) od ustanowienia aż do chwili obecnej nowelizowana była dziesięciokrotnie. W nowelizacji z 2010 r. miały miejsce trzy szczególnie istotne z punktu widzenia chronienia dziecięcego dobrostanu zmiany: po pierwsze postanowiono, by w projekcie nowelizacji znalazł się zakaz stosowania kar fizycznych.

⁸ D. Nowakowska-Bartłomiejczyk, J. Rusinkiewicz, *Szkolna diagnoza i skuteczne działania na rzecz dzieci doświadczających przemocy w rodzinie* [w:] *Przemoc rodzinna. Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne*, red. A. Lewicka-Zelent, Difin, Warszawa 2017, s. 55; B. Kita, *Zadania pracowników szkoły w sytuacji rozpoznania lub podejrzenia krzywdzenia dziecka w rodzinie* [w:] *Przemoc w rodzinie wobec dziecka. Procedury interwencyjne w szkole*, red. J. Zmarzlik, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2011, s. 70–72; K. Fenik-Gaberle, R. Kałucka, *Przemoc w rodzinie – działania pracowników oświaty*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2016, s. 12–14.

⁹ Por. art. 12 Ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej, Dz.U. 2005, nr 180, poz. 1493 z późn.zm.

Po drugie istotnym elementem ustawy jest zobowiązanie każdego wykonującego obowiązki służbowe i zawodowe (a więc i nauczyciela) do zgłaszania podejrzenia przemocy w rodzinie. Po trzecie szkołę włączono do grona instytucji mogących zainicjować procedurę „Niebieskiej karty” i uczestniczących w pracach zespołów interdyscyplinarnych¹⁰.

O ile dwie pierwsze kwestie miały głównie walor edukacyjny (tematy te od lat były przedmiotem publicznego dyskursu), o tyle trzecia wprowadziła dużą organizacyjną zmianę w lokalnych strukturach ochrony dzieci, co wymaga omówienia. Procedura ta pierwotnie obejmowała tylko policję¹¹ i nieco później pomoc społeczną, obecnie od 2011 r. obowiązkowo dotyczy przedstawicieli tych służb oraz gminnych komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, ochrony zdrowia, a także oświaty. Jej istotą jest ścisła współpraca wymienionych instytucji w postaci stałych gminnych (dzielnicowych) zespołów interdyscyplinarnych (i *ad hoc* tworzonych grup roboczych dla każdej rodziny objętej procedurą) oraz wzajemne przekazywanie informacji o podjętych działaniach, a rozpoczyna ją wypełnienie formularza „Niebieskiej karty” przez którąś z tych instytucji, wtedy gdy jej przedstawiciel poweźmie w ramach obowiązków służbowych/zawodowych podejrzenie stosowania przemocy w rodzinie lub zostanie mu zgłoszony taki fakt przez ofiarę lub świadka¹².

Co niezwykle istotne, w szkolnej rzeczywistości radzenia sobie z problematyką przemocy domowej procedura ta może też służyć weryfikacji podejrzeń, a nie tylko zgłaszania ewidentnych przypadków. Do rozpoczęcia procedury nie jest więc konieczna pewność i niezbite dowody, nie wymaga też zgody osoby (rodziny), której dotyczy, przy czym dziecko nigdy nie jest wzywane na posiedzenia grupy roboczej, a jedynie rozmawia ze znanym sobie ze szkoły specjalistą. Kolejne działania mają być realizowane w krótkich, kilkudniowych terminach.

¹⁰ Aktem wykonawczym do nowelizacji z 2010 r. było Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskiej karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska karta”, Dz.U. 2011, nr 209, poz. 1245, które 18 października 2011 r. weszło w życie. Aktualnie w związku z kolejną nowelizacją rozporządzenie to zastąpiło Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 września 2023 r. w sprawie procedury „Niebieskiej karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska karta”, Dz.U. 2023, poz. 1870.

¹¹ Procedura ta została pilotażowo wprowadzona w 1997 r. w jednej ze stołecznych dzielnic, następnie do działań policji w całej Polsce w 1998 r. Aktualnie obowiązują Wytyczne nr 5 Komendanta Głównego Policji z dnia 15 grudnia 2020 r. w sprawie sposobu postępowania policjantów podczas realizacji procedury „Niebieskiej karty” oraz wydawania nakazu natychmiastowego opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazu zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia, Dz. Urz. 2020, nr 63.

¹² Według danych rządowych 74,1% procedur „Niebieskiej karty” w 2022 r. wszczęła policja, 17,4% pomoc społeczna, 3,5% gminne komisje rozwiązywania problemów alkoholowych, 3,4% przedstawiciele oświaty, 1,6% pracownicy ochrony zdrowia (na podstawie: Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, *Sprawozdanie z realizacji „Krajowego programu przeciwdziałania przemocy w rodzinie w roku 2022”*, Warszawa 2023, s. 33–34).

Innym narzędziem prawnym jest zawiadomienie policji lub prokuratury o podejrzeniu popełnienia przestępstwa albo „wgląd w sytuację dziecka” – przeprowadza go wydział rodzinny i nieletnich sądu rejonowego. Nie będzie to jednak przedmiotem omówienia, gdyż nie jest narzędziem inicjującym współpracę specjalistów i lokalnych organizacji, co jest istotą tego artykułu.

Założenia metodologiczne projektu badawczego

Tematem moich badań były doświadczenia pracowników szkół podstawowych z Pragi Południe biorących udział w pracach zespołów interdyscyplinarnych w związku z podejrzeniem krzywdzenia dziecka. Głównym celem badawczym było zbadanie jakości współpracy między pracownikami szkół i innych instytucji jako członkami tych zespołów w dwóch różnych okresach – przed wprowadzeniem nowelizacji uppr, kiedy udział w zespołach tego typu był całkowicie dobrowolny i po wprowadzeniu nowelizacji, od kiedy uczestnictwo w zespołach stało się obligatoryjne.

Pytanie badawcze brzmiało: **„Jakiego rodzaju doświadczeniem pracownika szkoły jest udział w procesie zapobiegania krzywdzeniu dzieci w ramach zespołu interdyscyplinarnego?”** Szczegółowe pytania, przekształcone potem w scenariusz wywiadu, dotyczyły próby zrozumienia poszczególnych etapów wychwytywania przypadków dzieci zagrożonych krzywdzeniem rodzicielskim (i udzielania im pomocy) w poszczególnych szkołach, specyfiki i jakości współpracy w zespołach oraz porównania starszej (spotkania dobrowolne) i nowszej praktyki (spotkania obowiązkowe) funkcjonowania zespołów interdyscyplinarnych.

Badania zostały przeprowadzone w dzielnicy Praga Południe w Warszawie, która stanowi przykład środowiska miejskiego cechującego się licznymi różnicowaniami i wyzwaniem społeczno-ekonomicznymi. Obszar ten stał się jednocześnie po 1989 r. – właśnie ze względu na wielość problemów w okolicy – „kolebką” dla wielu organizacji pozarządowych i ruchów nieformalnych zajmujących się pomocą dzieciom i rodzinom.

W zakresie strategii i metod badawczych badania wpisują się w tradycję analizy konkretnych lokalnych środowisk. W szczególności zależało mi na zebraniu subiektywnych opinii uczestników pewnego niepowtarzalnego zjawiska społecznego – oddolnie tworzonych, pierwszych w Polsce zespołów interdyscyplinarnych, na temat tychże zespołów (w I fazie badania), a po zmianach wprowadzonych w prawie – na temat tych zmian i ich konsekwencji. Realizację takiego celu badawczego umożliwiła mi strategia jakościowa¹³. Jako metodę wykorzystano instrumentalne studium przypadku, a techniką zbierania danych był wywiad swobodny, pogłębiony, prowadzony na podstawie dyspozycji zawartych w zarysie scenariusza wywiadu.

¹³ D. Kubinowski, *Istota jakościowych badań pedagogicznych – wprowadzenie*, „Jakościowe Badania Pedagogiczne” 2016, t. I(1), s. 8.

Analiza treści została przeprowadzona poprzez kodowanie, dzięki któremu wychwycono najistotniejsze kategorie z tekstu. Zgodnie z paradygmatem jakościowym, a szczególnie z założeniami studium przypadku istotą było uchwycenie różnorodności doświadczeń, a nie ich generalizacja.

Badania były przeprowadzane dwukrotnie: pierwszy raz w 2008 r. (12 wywiadów) i drugi raz w latach 2019–2020 (15 wywiadów). Dobór próby był celowy: badanymi pierwotnie mieli być wszyscy dyrektorzy i specjaliści szkolni z zespołu psychologiczno-pedagogicznego pracujący z dziećmi w klasach IV–VI ze wszystkich piętnastu ówczesnych południowopraskich szkół podstawowych, ostatecznie jednak do badania przystąpiło 6 placówek (dalej: szkoły A, B, C, D, E i F). W związku ze zmianami prawnymi wprowadzającymi obowiązek uczestnictwa w zespołach interdyscyplinarnych do tych samych sześciu szkół powróciłam po 11 latach, co pozwoliło mi na spotkanie z 5 tymi samymi badanymi. Choć badania nie miały mieć charakteru longitudinalnego, w drugim etapie badania (2019–2020) nawiązałam również do wcześniejszych wywiadów z pracownikami, co pozwoliło na śledzenie ewolucji doświadczeń badanych (tych, którzy byli badani dwukrotnie) w czasie. Wszystkie wywiady prowadziłam osobiście; odbywały się one na terenie szkół, gdzie pracowali badani. Jedynie ostatnie 2 wywiady zostały przeprowadzone i nagrane w aplikacji Zoom, gdyż miały miejsce w początkach pandemii Covid-19.

Wyniki badań¹⁴

Działania pracowników szkoły w sytuacji zagrożenia dziecka krzywdzeniem w 2008 r.

Nawet drobny akt krzywdzenia dziecka ze strony jego opiekunów jest nadwątleniem jego dobrostanu. Pracownicy pedagogiczni w wiedzę na ten temat wyposażani są podczas studiów, zdobywania uprawnień pedagogicznych oraz szkoleń, w których uczestniczą w ramach swojego rozwoju zawodowego. Jak wobec tego badani postrzegają rolę szkoły w podejmowaniu interwencji wobec podejrzeń o krzywdzenie dziecka?

Jeśli szkoła nie zareaguje, to nieczęsto się zdarza, że zareagują sąsiedzi, środowisko lokalne. Szkoła to jest miejsce, gdzie mamy kontakt z dzieckiem przez ileś godzin dziennie i kontakt z rodzicami też praktycznie jest stale. Są rozmowy, możemy zaobserwować, jak się rodzice zachowują na bieżąco, to co nas niepokoi [...], mamy możliwość zawiadamiania pewnych instytucji, zgłaszania policji, do opieki społecznej o zrobienie wywiadu środowiskowego. [...] Dużo zaczyna się od szkoły i gdyby nie szkoła, dzieci byłyby biedniejsze... nie miałyby takiej opieki [dyrektorka E]

[...] My mamy wspierać dziecko, mamy opiekować się nim, ale nie zastępować mu rodziców [dyrektorka A].

¹⁴ W części z wynikami badań ze względu na ograniczoną objętość tekstu prezentuję jedynie wybrane wypowiedzi badanych, uznane za najbardziej reprezentatywne.

Sami rodzice, w relacji jednej z dyrektorek, pokładają w szkole nadzieje w zakresie sprawowania opieki nad dziećmi:

Niedawno przeprowadziliśmy sobie wewnętrzne badanie rodziców, [...] było tam pytanie: „co dla Ciebie jest najważniejsze” [...] wcale nie wysoki poziom nauczania był wybrany jako ten najważniejszy, a właśnie opieka wychowawcza. I poczucie bezpieczeństwa [dyrektorka D].

Pracownicy szkół podkreślali, że pomoc udzielana dziecku (i jego rodzinie) na terenie szkoły (bez przekazywania sprawy dalej, do sądu) jest skuteczna, w odróżnieniu od tego, co może się wydarzyć poza nią:

[Wykorzystujemy] wszystkie możliwości, które możemy na terenie szkoły i tych instytucji, które wspierają dziecko i rodzinę bez angażowania sądu... [dyrektorka B].

W czasie przeprowadzania wywiadów w 2008 r. przedstawiciele wszystkich badanych szkół współpracują z innymi instytucjami w ramach zespołów interdyscyplinarnych, w tamtym okresie jeszcze nieobowiązkowych. Zespoły te są olbrzymim wsparciem – współuczestnicy służą radą, a organizatorzy (lokalna fundacja) – superwizją:

te spotkania chronią naprawdę nas przed wypaleniem zawodowym. Człowiek [...] może się wygadać, usłyszeć, że komuś coś się udało, że tu ktoś zadziałał, że jakiś pedagog mówi „kurde, nie chcę mnie wpuścić drzwiami, wejść oknem” i jakoś tak człowiek potem ma chęci do tej walki [psycholożka A].

Natomiast szkoła nie jest jeszcze wówczas włączona w sieć instytucji, które za kilka lat połączy procedura „Niebieskiej karty”. Przykładem obaw dotyczącym tego, co się czasem dzieje, gdy sprawa trafia do innej instytucji (w tym przypadku wydziału rodzinnego sądu), jest ponownie głos tej samej psycholożki:

Niestety szkoła zostaje z tym problemem sama, bo szkoła nie ma co dalej z tym zrobić. My tu się napocimy, nadzwonimy, nastaramy, człowiek tutaj wspiera dziecko na terenie domu, na terenie szkoły..., np. zaczyna współpracę z kuratorem, a kurator idzie do domu i wszystko mówi, przekręca, ma zupełnie inne zdanie na ten temat i w zasadzie działania kończą się na terenie szkoły [psycholożka A].

Dzieciom i formie, w jakiej są poszczególni uczniowie i uczennice, przyglądają się bacznie pracownicy szkoły, nie tylko pedagogiczni:

Mam sygnały od pań w kuchni, że dziecko się dziwnie zachowuje na stolówce, nie wiem... je łapczywie, boi się, cokolwiek. Od pań w szatni [psycholożka A].

Działania pracowników szkoły w sytuacji zagrożenia dziecka krzywdzeniem w latach 2019–2020

Jak o roli szkoły w dbaniu o dobrostan dziecka, a w szczególności w kwestii interwencji wobec podejrzeń o krzywdzenie dziecka, mówiono 11 lat później, w latach 2019–2020? Akcenty są inaczej rozłożone, jest nacisk na wyposażanie dziecka w umiejętności zatroszczenia się o siebie, rozwijanie w nim rezyliencji. Szkoła bowiem ma zadanie wzbudzać w uczniach:

świadomość praw dziecka, [...] i żeby się uczyło o siebie zadbać [...]. To jest tak, że w szkole najważniejsze [są] relacje. Niektórzy mówią: edukacja to relacje, tak, a to jest najważniejsze po prostu, żeby stworzyć klimat pracy, klimat uczenia się i takiego dobrego towarzystwa, prawda? Tak, żeby dziecko taki dobrostan odczuwało [dyrektorka C].

Od wejścia w życie przepisów nowelizujących uppr (2011) szkoła działa w ramach procedury „Niebieskiej karty” łączącej pomoc społeczną, ochronę zdrowia, komisje rozwiązywania problemów alkoholowych, Policję i właśnie oświatę. Na pytanie o to, czy nadal jest tak, że tylko dopóki sprawa pomocy dziecku jest w rękach szkolnych specjalistów, ma szanse powodzenia, jeden z pedagogów odpowiada:

Nie ma czegoś takiego, myślę, że to się już zmieniło po tylu latach... Jednak interwencja służb, czyli procedury „Niebieskiej karty”, wpływa efektywniej też na sprawcę, tak? Więc sprawca też wtedy ma jakiś... motywator, bo nie wiem, no też, jakby też czuje konsekwencje, które mogą go spotykać, a decyzja i rozmowa w szkole nie jest żadna wiążąca, no więc tutaj kontraktem nic nie jesteśmy w stanie zrobić, tak? Więc tutaj na pewno, jeżeli jest to przemoc, to, to służby muszą być zainteresowane, [...] poinformowane, tak? Tutaj nie wolno nam takich faktów... zatłwiać na terenie szkoły [pedagog B].

W innej placówce w kwestii tej sprawy również oczywiste są założenia interwencji:

Jeśli mamy jakiegokolwiek wątpliwości, że sami im nie podolamy, zawsze dajemy sprawę do sądu. Bo chyba ważniejsze jest bezpieczeństwo dziecka niż domyślanie się „może nie?, może tak?” [dyrektorka C].

Szkoły miewają swój własny wewnętrzny *modus operandi* w zakresie wychwytywania, diagnozowania i pracy z dziećmi, które mogą być ofiarami czy świadkami przemocy domowej:

mamy zespół pomocy psychologiczno-pedagogicznej, na czele którego stoi kierownik świetlicy, bo ma też przygotowanie z socjoterapii i jest po pedagogice specjalnej, i on czuwa nad całą szkołą i zna wszystkie dzieci, doskonale takie problemy wyłapuje i automatycznie zbiera się zespół, opracowujemy, mamy karty specjalne, opracowujemy pomoc, rodziców zawiadamiamy, to jest cała procedura [dyrektorka C].

Podobnie jak kilkanaście lat wcześniej, zarówno pracownicy pedagogiczni, jak i niepedagogiczni są zaangażowani w wychwytywanie potencjalnego zagrożenia dobrostanu dziecka. W przypadku rodzącego się podejrzenia:

pani pedagog bierze za telefon i nie mówi akurat o tej sytuacji, ale zaprasza na rozmowę [rodzica]. Nazywamy to wtedy tutaj rozmową wyjaśniającą. I w trakcie tej rozmowy [...] potrafi dowiedzieć się, jak to jest. [Potem] zaczyna się takie obserwowanie zachowań dziecka. W to to już jest włączony wychowawca. I nauczyciele przynajmniej tych wiodących przedmiotów. Często w przypadku maluchów to jeszcze panie od rytmiki. Bo przy tych zajęciach to wychodzi wiele rzeczy. Jeśli uczęszcza [...] do świetlicy szkolnej, to wychowawca tej grupy, w której się znajduje. [...] I często jest jeszcze tak, że jest zaangażowana też pani pielęgniarka. Pod przeróżnymi, bo to nieformalnie przecież, pod przeróżnymi pretekstami. Badania krzyżowiny kręgosłupa, a przy okazji może obejrzeć [dziecko], czy coś się dzieje [dyrektorka B].

Informacje, które pomagają zadbać o dobro dziecka, zdarza się, że pochodzą również od samych uczniów – jak ocenia jedna z pedagożek (szkoła C) – teraz bardziej upodmiotowionych, świadomych. Wydaje się też, że dziś spojrzenie na problem krzywdzenia dzieci, zaburzenia jego dobrostanu jest szersze niż kilkanaście lat temu. Temat chronienia dzieci przed krzywdą, zabiegania o ich dobrostan jednej z dyrektorek kojarzy się z zagadnieniem oceniania:

tematy związane z takim bezpieczeństwem psychicznym uczniów są mi bliskie [...]. I, i... Przez lata na przykład dążę do tego, żebyśmy wdrożyli ocenianie kształtujące. [...] żeby dać dzieciom poczucie bezpieczeństwa w szkole, tak? Dawać informację zwrotną, rozwojową, dawać im pozytywne wsparcie [dyrektorka D].

Wnioski

Wyniki badań (przeprowadzonych dwukrotnie: w 2008 i w latach 2019–2020) ukazują podobieństwa i zmiany w podejściu pracowników pedagogicznych do ich roli w zabieganiu o dobrostan dziecka w okresie przed wprowadzeniem procedury „Niebieskiej karty” do szkół i po jej wprowadzeniu.

W roku 2008 badani pracownicy szkół postrzegali swoje miejsce pracy jako kluczową instytucję w identyfikowaniu i interwencji w przypadkach podejrzeń o krzywdzenie dziecka. Szkoła była miejscem, gdzie personel pedagogiczny miał możliwość obserwacji i reakcji na sygnały wskazujące na potencjalne zagrożenie. Wówczas akcentowano rolę szkoły jako miejsca, gdzie można szybko i efektywnie zareagować. Wspieranie dzieci oraz interwencje w zakresie opieki były uznawane za istotny element roli szkoły. Doceniano możliwość uczestnictwa w oddolnej inicjatywie tzw. małych zespołów interdyscyplinarnych złożonych ze specjalistów różnych dziedzin, wspierających się w trudnym procesie walki z przemocą domową dotykającą dzieci.

W latach 2019–2020 w głosach badanych zauważa się zmianę perspektywy. Postrzeganie własnej roli i roli szkoły zdaje się przesunąć w stronę wyposażania dzieci w umiejętności „dbania o siebie”. Badani akcentowali aspekt relacji międzyludzkich w szkole, tworzenia bezpiecznego środowiska oraz uczenia dzieci o ich prawach. Procedury, takie jak „Niebieska karta” – ze względu na zmiany w prawie – stały się drogą ku integracji pracowników szkoły z innymi służbami społecznymi, co zapewne wpływa na bardziej kompleksową ochronę dziecka.

W obu okresach badania ukazują, że szkoły podejmują wysiłki w zakresie wychwytywania i diagnozowania sytuacji zagrażających dobrostanowi dzieci. Obawy związane z konsekwencjami przekazywania sprawy dalej, poza teren szkoły, pozostają, ale nie są dominujące. W zapisie wywiadu z 2020 r. pojawia się głos, że bezpieczeństwo psychiczne uczniów jest równie ważne, co ich rozwój edukacyjny, co wpisuje się w szersze spojrzenie na dobrostan dziecka w szkole.

Podsumowanie

Wprawdzie badanie pokazuje poglądy jedynie kilku osób z jednej warszawskiej dzielnicy, można jednak zaryzykować twierdzenie, że kontekst lokalny staje się i będzie się stawał coraz istotniejszym wątkiem udzielania wsparcia dziecku (oferze i świadkowi przemocy) i jego rodzinie. Wsparcie to jest wynikiem współpracy przedstawicieli różnego rodzaju służb i podmiotów formalnie nazywanych zespołami interdyscyplinarnymi. Zespoły te w konsekwencji wprowadzenia nowelizacji Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z 2005 r. (w 2010 r.) są obowiązkowo zakładane w każdej gminie (lub dzielnicy w przypadku większego miasta).

Współpraca w tych zespołach (i w będących ich przedłużeniem grupach roboczych powstających do pracy z konkretną rodziną) jest ogólnie pozytywnie oceniana, jednak ci przedstawiciele oświaty, którzy już wcześniej, przed 2010 r., pracowali razem (dobrowolnie, zanim stało się to obowiązkiem prawnym, czyli przed wprowadzeniem nowelizacji), uważają obecną formę wspólnych działań za zbyt biurokratyzowaną. Lokalna społeczność Pragi Południe (co w badaniu wyrażali pracownicy szkół) widzi nowe (obowiązkowe) zespoły jako szansę na budowanie wsparcia i zaufania, ale są też tacy, którzy pamiętają bardziej swobodną, inicjowaną oddolnie wersję zespołów, i uważają, że dziś trudniej jest realnie pomóc dziecku i jego rodzinie.

Wnioski wskazują na ewolucję podejścia badanych reprezentantów szkół do problemu przemocy domowej i krzywdzenia dzieci: rolę edukacji na tematy praw człowieka postrzegają oni jako coraz istotniejszą i służącą emancypacji i budowie rezyliencji u dzieci i młodzieży. Badani są świadomi społecznej odpowiedzialności pracowników szkoły i społeczności lokalnej za dobrostan dzieci i współpracę z zewnętrznymi instytucjami w celu skuteczniejszej interwencji, gdy dobrostan ten jest zagrożony. Po wejściu w życie kolejnych nowelizacji ustawy o przeciwdziałaniu przemocy domowej nie ma już wątpliwości, że krzywdzenie dzieci wymaga zintegrowanych, skoordynowanych działań na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym.

Bibliografia

- Bluteau J., Aubenas S., Dufour F., *Influence of Flexible Classroom Seating on the Wellbeing and Mental Health of Upper Elementary School Students: A Gender Analysis*, „Frontiers in psychology” 2022, nr 13, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.821227>.
- Farnicka M., Liberska H., *Uwarunkowania poczucia dobrostanu psychicznego u dzieci w środowisku szkolnym*, „Problemy Wczesnej Edukacji” 2015, nr 4(31), s. 77–91.
- Kierzkowska M., Skarbek K., *Dobrobyt materialny rodziny a marzenia dzieci w kontekście dobrostanu psychicznego*, „Kultura i Wychowanie” 2019, nr 1(15), s. 111–125.

- Kita B., *Zadania pracowników szkoły w sytuacji rozpoznania lub podejrzenia krzywdzenia dziecka w rodzinie* [w:] *Przemoc w rodzinie wobec dziecka. Procedury interwencyjne w szkole*, red. J. Zmarzlik, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2011, s. 69–81.
- Kubinowski D., *Istota jakościowych badań pedagogicznych – wprowadzenie*, „Jakościowe Badania Pedagogiczne” 2016, t. I(1), s. 5–14.
- Liang H., Wang Z., Wu W., *The Effect of Shadow Education on Hong Kong Student Wellbeing: Evidence From PISA 2018*, “Frontiers in psychology” 2022, nr 13, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.860179>.
- Makaruk K., Drabarek K., Popyk A., Wójcik S., *Diagnoza przemocy wobec dzieci w Polsce 2023*, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Warszawa 2023, s. 30–39.
- Miller H.C., *The physical basis of emotional disorder*, „Proceedings of the Royal Society of Medicine” 1924, nr 17, s. 27–35, <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/003591572401702003> (dostęp: 15.12.2023).
- Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, *Sprawozdanie z realizacji „Krajowego programu przeciwdziałania przemocy w rodzinie w roku 2022”*, Warszawa 2023.
- Niškiewicz Z., *Dobrostan psychiczny i jego rola w życiu człowieka*, „Studia Krytyczne” 2016, nr 3, s. 139–151.
- Nowakowska-Bartłomiejczyk D., Rusinkiewicz J., *Szkolna diagnoza i skuteczne działania na rzecz dzieci doświadczających przemocy w rodzinie* [w:] *Przemoc rodzinna. Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne*, red. A. Lewicka-Zelent, Difin, Warszawa 2017, s. 45–65.

Akty prawne

- Konwencja o prawach dziecka*, Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskiej karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska karta”, Dz.U. 2011, nr 209, poz. 1245.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 września 2023 r. w sprawie procedury „Niebieskiej karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska karta”, Dz.U. 2023, poz. 1870.
- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej, Dz.U. 2005, nr 180, poz. 1493 z późn.zm.
- Wytyczne nr 5 Komendanta Głównego Policji z dnia 15 grudnia 2020 r. w sprawie sposobu postępowania policjantów podczas realizacji procedury „Niebieskiej karty” oraz wydawania nakazu natychmiastowego opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazu zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia, Dz. Urz. 2020, nr 63.